

АНОТАЦІЯ

Ботвин Т. М. Українські переклади Біблії XIX–XX століть: лінгвокультурологічний аспект. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі гуманітарних наук зі спеціальності 035 Філологія (українська мова). Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2020.

У дисертації здійснено лінгвокультурологічний аналіз семантичних модифікацій лексикону українських текстів Біблії XIX–XX століть: «Святе Письмо Старого і Нового Завіту» (пер. П. Куліша, І. Левицького, І. Пулюя), «Євангеліє» (пер. П. Морачевського), «Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту» (пер. І. Огієнка), «Святе Письмо Старого та Нового Завіту» (пер. І. Хоменка), «Біблія» (четвертий повний переклад з давньогрецької мови ієромонаха о. Рафаїла (Р. Турконяка)).

Схарактеризовано в діахронно-синхронному ракурсі динаміку лексико-семантичних процесів у релевантних для дослідження тематичних групах біблійного тексту: «теонімні номінації», «назви людини», «назви духовних осіб», «назви частин тіла людини (соматизми)», «назви родів занять», «назви хвороб», «назви тварин», «назви грошових одиниць».

Практичне значення дисертації полягає в тому, що низка її положень може бути використана при викладанні курсів лінгвістичної інтерпретації тексту, стилістики, лексикології сучасної української мови, спецкурсів з етнолінгвістики, лінгвокультурології. Матеріали і результати стануть у нагоді в лексикографічній практиці, для підготовки навчальної та методичної літератури з лексикології та історії української мови.

Підтверджено, що методологічні засади сучасної лінгвістики, дослідження мови та мовно-мисленневих процесів, базуються на антропоцентричній парадигмі, що детермінує вивчення культурного чинника в мові, зростання зацікавлення проблемами взаємодії мови і культури, прагнення пізнати особливості релігійного спілкування в різних культурах і необхідність

встановлення характеру й механізмів змін у текстах Біблії, зумовлених впливом культурологічних факторів.

Констатовано, що лінгвокультурологічне дослідження є когнітивним за суттю, а тому може базуватися в культурологічному його сегменті переважно на фонову (історико-культурну) інформацію мови-першоджерела і мови перекладу (як у нашому випадку), оскільки в процесі лінгвокультурологічного аналізу, на відміну від власне культурологічного, розглядаються мовні одиниці на рівні денотативно-сигніфікативних (концептуальних) значень.

Лінгвістичні (лінгвокультурні, лінгвокультурологічні) особливості українських перекладів розглянуто в контексті релігієзнавчих, філософських студій, що дало змогу виявити специфічні риси національних перекладацьких традицій, зумовлених конфесійними та лінгвістичними чинниками, осмислити біблеїзми як лінгвокультурологічні одиниці.

Схарактеризовано специфіку лінгвокультурологічного аналізу біблійного тексту; проаналізовано сучасні напрями лінгвістичного дослідження біблійного тексту; обґрунтовано методику дослідження тематичних груп лексики українських перекладів Біблії; встановлено механізм і характер трансформацій у лексичному складі виділених тематичних груп; визначено особливості семантичних модифікацій у текстах українських версій Біблії: відповідність/невідповідність вираження мовних засобів тексту-першоджерела та українських перекладів в аналізованих контекстах, виявлено оказіональні значення лексем, простежено парадигматичні відношення у лексиконах українських версій Біблії.

Дослідження здійснено на лексичному матеріалі виділених тематичних груп, у яких виявлено семантичні, стилістичні, культурологічні особливості. Поняття «тематична група» розглядається як сукупність слів, що позначають предмети або поняття, об'єднані на основі позамовної дійсності. Підставою для викремлення тематичної групи слугує сукупність предметів або явищ зовнішнього світу зі спільною ознакою. Важливим її показником слугує різнотипність мовних відношень між лексичними одиницями, наявність позамовних зв'язків, на основі яких здійснюється об'єднання. У тематичну групу

входять слова, кореляція між якими ґрунтується передусім не на основі інтралінгвальних лексико-семантичних відношень, а на екстралінгвальних. У цьому полягає принципова відмінність тематичної групи від лексико-семантичної групи, в основі якої лежать внутрішні мовні зв'язки слів. Позаяк у тематичні групи організуються цілі «відрізки дійсності», в мові існує велика кількість тематичних множин, які відображають національно забарвлену мовну картину світу, є носіями культурної інформації.

У тематичній групі «Теонімні номінації», що становлять ядерну зону біблійного тексту, проаналізовано такі найменування: *Син людський (чоловічий), Отець (Батько), Цар, Цар Юдейський (Цар Жидівський)*, умотивовано їхню варіантність у межах досліджуваних історичних періодів як наслідок впливу тодішніх норм української літературної мови. Констатовано незмінність інших Божих імен, зумовлених замкненістю релігійного стилю, консервативністю, головню – тенденцією до архаїзації, що певним чином корелює з усталеністю християнських догматів.

При дослідженні тематичної групи «людина» встановлено домінуючі лексико-семантичні процеси: зміну семантичної структури слова (звуження чи розширення значень; семантичні зміни в словах з однаковою кількістю значень, зокрема, поглиблення тлумачення, узагальнення значення, модифікація значення, зміна позиції в потрактуванні значення в словниковій статті, висування іншого значення на роль основного тощо), а також чинники лінгвальних змін: соціальні, світоглядні, ідеологічні та ін., які дали змогу з'ясувати план вираження і план змісту лексичних одиниць окресленої тематичної групи (*людина, чоловік, муж, мужчина, жінка, дружина, діва, дівчина* та ін.). Встановлено, що названі чинники детермінують лексико-семантичні зміни і в інших тематичних групах біблійних текстів.

Розглянуто соматизми як культурні архетипи, пов'язані з людиною, через систему дуальних опозицій (фізичне – духовне, внутрішнє – зовнішнє, емоційне – інтелектуальне), що відображають особливості біблійного світорозуміння та світосприйняття. Самопізнання людини, навколишнього світу (окультурнення) відбувалося через її органи чуття, тіло. Тому таким архіважливим є омислення

«механізму» соматичного кодування дійсності й виявлення культурного смислу соматизмів у біблійному тексті. Схарактеризовано ті соматизми, які зазнали семантичної трансформації: *утроба, серце, око, лице, уста, плечі, обличчя, душа, груди* та їхні синонімічні відповідники.

Проаналізовано лексеми тематичної групи «назви духовних осіб» *апостол, пророк, первосвященик, священик, диякон, єпископ, благовісник, пастир, учитель*, які по-різному об'єктивують категорію святості в біблійному тексті. Висвітлено бінарні опозиції лексем *пророк, пастир* та ін. Актуалізацію негативних сем у згаданих словах пояснюємо, передовсім, ментально-культурними стереотипами й пріоритетами народів, про які йдеться особливо на полях Старого Заповіту. Згадана негативна семантика стосується поганства як релігійної системи, надзвичайно поширеної у Вавилонії, Сирії, Палестині, Карфагені, Ізраїлі.

У тематичній групі «назви хвороб» (*сухоти, водянка, пропасниця, запалення, гарячка, біснуватість, розслабленість, божевільність, лунатизм, кровотіч, помір, лишай, проказа, моровиця, чума, короста, розслабленість (параліч)*) визначено відповідність/невідповідність вираження мовних засобів тексту-джерела та українських перекладів в аналізованих контекстах, виявлено оказіональні значення лексем. В інших тематичних групах, а саме: «назви родів занять», «назви тварин», «назви грошових одиниць» – також з'ясовано особливості парадигматики та синтагматики конститuentів за згаданими параметрами.

Загалом аналіз відповідників і невідповідників між текстом-джерелом та українськими версіями Біблії здійснено між словом, що стоїть в оригіналі, і способами вираження відповідного поняття в українських перекладах, а також з урахуванням способів вираження одного поняття в українських перекладах Біблії залежно від норм української літературної мови досліджуваних періодів. Виявлено, з одного боку, диференціацію семантики найдавніших форм та активний розвиток вторинних значень, вторинної мотивації, що, відповідно, сприяло творенню лексичної синонімії, а з іншого – обмеження синонімічних та гіперо-гіпонімічних опозицій.

Лексика розглянутих тематичних груп в українських версіях Біблії демонструє динаміку лексико-семантичних змін, зумовлену передовсім різними часовими періодами, стильовими особливостями в системі координат «біблеїзм – загальноживана лексика – лексика обмеженого використання».

Українські переклади Біблії XIX–XX століть – якісно новий етап розвитку релігійного стилю української літературної мови, який засвідчує повноцінність функціонування української мови, цілком придатної для релігійного вжитку. Загалом українськомовні біблійні тексти збагатили лексико-семантичний та фразеологічний фонд національної мови, продемонстрували багатство її виражальних можливостей, ввели українську мову в загальноєвропейський культурний простір.

Ключові слова: лінгвокультурологічний аналіз, українські версії Біблії, семантика, біблеїзм, тематична група, парадигматика, синтагматика, переклад.